

Naciye Şaşmaz*

Elif Ekin Akşit, *Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, 240 s.

Kızların Sessizliği yakın dönem Türkiye tarihinin kadınlardan yola çıkarak yeniden düşünülmesini öneren örnek çalışmaların biridir. Kitap, Osmanlı'da 19. yüzyılın ikinci yarısında açılan Kız Sanayi Mektepleri'ni ve ardından Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan Kız Enstitüleri'ni kapsamlı bir biçimde incelemektedir. Böylece bu iki eğitim kurumunun benzerlikleri ve farklılıkları da ortaya konularak kadının toplum ve siyasetteki yeri, kadınlar üzerinden işleyen siyaset mekanizmaları da çözümlenmektedir. Kitapta klasik tarih yazımının anlattıkları ya da anlatamadıkları, kadınların eğitim tarihleri ve anılarına odaklanılarak ortaya çıkarılıyor. Bu

yolla kitapta, bilinen tarihin farklı bir bakış açısıyla gözler önüne serildiği söylenebilir.

Kitabın yazarı Elif Ekin Akşit, 2004 yılında Binghamton Üniversitesi, Tarih Bölümü'nde tamamladığı "*Girls' Education and the Paradoxes of Modernity and Nationalism in the Late Ottoman Empire and the Early Turkish Republic* (Osmanlı İmparatorluğundan Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi, Modernleşme ve Milliyetçiliğin Çelişkileri)" başlıklı çalışmasıyla doktora derecesi almıştır. Bu çalışma Akşit'in 2005 yılında çıkarılan *Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi* başlıklı kitabı için temel oluşturmaktadır.

Kendisini Kız Enstitülerini çalışmaya yönelten etkenlerden bahsederek kitabına başlayan Akşit'in konuya ilgisi, hem kendisinin doğup büyüdüğü hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti olması dolayısıyla Ankara'nın farklı haritalarını merakla başlıyor. Kendini "Cumhuriyet kadını" olarak tanımlayan kızların/kadınların türbelere geliş gidişi dikkatini çekiyor ilk olarak. Bu noktada, çelişkili seçkinler zümresini yaratan esas kurumun Kız Enstitüleri olabileceği düşüncesiyle Kız Enstitülerini çalışmaya karar veriyor.

Akşit, araştırmalarında çok çeşitli birincil ve ikincil kaynaklara yer vermektedir. 18. Yüzyılın ortalarından sonraki dönemi inceleyen birinci kaynak takımı fermanlar ve oryantalist tablolardan oluşmaktadır. 19. Yüzyılın ikinci yarısını inceleyen ikinci takım, Maarif salnameleri, gazete ve dergi makalelerinden (*Maarif, Takvim-i Vekâyi*), devlet arşivlerinden, özellikle de kadınlarca devlete yazılan dilekçelerden ve hatıralardan (Örn:

---

* Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Programları ve Öğretim, Yüksek Lisans Öğrencisi.

Halide Edip, Sabiha Sertel) oluyor. Üçüncü takım 20. Yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda yayınlanan farklı gazeteler ve yine hatıralardan oluşmaktadır (*Hanımlara Mahsus Gazete, Kadınlar Dünyası, Kadınlık Duygusu, Çocuklara Mahsus Gazete, Çocuk Dünyası, Çocukluk Duygusu*). Dördüncü kaynak grubunu, 1920-1940 dönemini anlatan Kız Enstitülerinin, özellikle İzmir Kız Enstitüsü'nün dergileri, yıllıkları ve benzerleri olan diğer okul dergileri ve yine hatıralar oluşturmaktadır. Bu hatıralar, 1998-2004 yılları arasında ODTÜ GİSAM ile beraber yürütülen bir projenin kapsamında filme alınmış söyleşilerle birleştirilmiştir. Bu proje için yaşları seksen civarında olan kadınların hepsiyle evlerinde görüşülmüştür. Bu görüşmelerde yaşları, doğum yerleri, çocukluk ve okul anıları sorulmuştur. Bu kadar çeşitli birincil kaynak incelemesinin yanında yazar ikincil kaynaklara da yer vermiştir. Bu kaynaklar temelde Osmanlı- Türkiye tarihi ve kadın tarihi alanından olsalar da çocukluk tarihi ve milliyetçilik literatürü bunları önemli oranda etkilemiştir. Baktığımızda Osmanlı kadın tarihine dair kaynaklar pek de az değil. Örneğin, Leslie Peirce'in *Harem-i Hümayun ve Judith Tucker*'ın eserleri 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Osmanlı kadınlarının hayatlarında bahseder. Kadınların dilekçeleri üzerine Ronald C. Jennings, buna ek olarak Madeline C. Zilfi'nin Türkçeye çevrilen kitabı diğer önemli kaynakları oluşturuyor. Nancy Micklewright'ın moda üzerine, Elizabeth Frierson ve Yavuz Selim Karakışla'nın dergiler ve kadınlar, Tiğınçe Özkiper Oktar'ın, Donald Quataert'ın ve Sherry Vatter'ın kadınların iş hayatı üzerine yayınlarıysa geç Osmanlı dönemini tanıtıyor. Bu çalışmalar sayesinde kadınları saf cinsellikten ibaret gören ve gösteren sis perdesi ortadan kalkıyor. Yazar bu kaynakları sınıf, din ve yaş boyutlarını atlamamaya çalışarak incelemiştir. Bizi bu bilgiler olmaksızın dönemin değerlendirmesinin doğru bir şekilde yapamayacağına inandırıyor.

Bu kitap yedi bölümde Osmanlı ve Türkiyeli kadınların deneyimleri arasında bir bağlantı kurmayı amaçlamaktadır. Hikâyemiz 18.yüzyılın sonuna doğru İstanbul'da başlamaktadır. Bu dönemde Kız Sanayi Mektepleri İstanbul'da yaygın olsa da Anadolu'ya Ankara'dan yayılmıştır. Öne çıkan iki enstitü, İzmir ve Elazığ Kız Enstitüleri Batı ve Doğunun temsilcileri konumundadır.

İkinci bölüm, "Moda ve Gezinti: Değişen Sınıftan Kadınlara Dair Düzenlemeler", 18. yüzyıl sonu-19. yüzyıl başında kadınların kamusal alandaki faaliyetleri incelemekte ve kızların evlerdeki eğitimine atıfta bulunmayan, onların eğitimini sanki devletin kızların eğitimini üstlenmesiyle başlamış bir şey gibi ortaya koyan mevcut literatürün bu yaklaşımı kırılmaya çalışılmaktadır. 19 ve 20. yüzyıllarda kadınların eğitimiyle devlet arasındaki ilişkiyi sorgulamaya 18. yüzyılda devletin kadına ilk kez müdahale ettiği dönemle başlamak gerektiğini düşünüyor Akşit. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. yüzyıldaki fermanları ve oryantalist tabloları inceleyerek işe başlıyor. Yazara göre devletin fermanlarda direk kadınları muhatap alan düzenlemelere gitmesi kadının kamusal alandaki rolünün tanınması demek. Bu dönemde kadınların şehirdeki hareketlerini düzenleyen fermanlar ve bu kadınları konu alan oryantalist tablolar, kadınların Avrupalı kıyafetleriyle nerelere gittiğini belgelemektedir. Fermanlar bu oryantalist tablolarla beraber- tabloların yanlılıkları göz önüne alınarak- incelendiğinde kadınların sokaktaki görüntülerinin ve yaşamlarının nasıl algılandığı konusunda fikir sahibi olabiliyoruz.

18.yüzyıl sonlarında fermanlar kadınları dolaylı yoldan (erkekler üzerinden) düzene sokmayı amaçlamıştır. 19.yüzyıldan sonra ise kadınların kamusal davranışlarına müdahale doğrudan ve serttir. Bu bölümde bu iki tip ferman karşılaştırılmış ve ikincisinin ağır bastığı sonucuna varılmıştır

Üçüncü bölüm, “Kızların Eğitimi ve Kız Sanayii Mekteplerinin Ortaya Çıkışı”nda kız öğrencilerin bu yeni okullardaki konumları anlatılmaya çalışılmıştır. Kızların devletçe yaygın eğitiminin başlangıcı, 19.yüzyılın ortalarına denk gelmektedir. Kadınların ev dışındaki hareketliliği yaygınlaşmasına rağmen, 19.yüzyılın ikinci yarısından önce kızların eğitimi, kadınların kızları eğitmesi şeklinde ev içi eğitimdi. Modernleşen devlet, kızların ev içi eğitiminden okullaşmaya yumuşak bir geçiş sağlamıştı. İlk olarak 1865’te Mithat Paşa tarafından *Islahhane* adıyla Rusçuk’ta öksüz kızların meslekî eğitimi maksadıyla kurulan Kız Sanayi Mektepleri, 1870’te İstanbul’da yoksul kızların ve çok sayıda kadının meslekî olarak eğitildiği bir kurum haline gelmektedir. Bu dönemde, rüştiyelerden yılda 500 kız öğrenci mezun olurken sanayi mekteplerinden 1500 kız öğrenci mezun olmaktadır. Bu okulların açılma nedenleri “millet çocuklarının terakkisi” ve “kızları sanayiye hazırlamaktır”. Kız Sanayi Mektepleri (Bundan sonra KSM) ve Rüştiyelerden önce devletçe eğitilen kızlar, saraydaki cariyelerle sınırlıydı. KSM ile saraydaki eğitim biçimleri, alt sınıftan Müslüman kızlarla buluşturulmak üzere kamusal alana taşınmış oldu. Bu nedenle bu okulları bir açıdan sarayın seçkinciliğine bir karşı çıkış olarak değerlendirebiliriz. Bu okullar alt sınıfların eğitiminin altını çizerek, bu sınıflara yeni bir seçenek sunmuş oluyordu. Akşit bu okullarda okuyan ilk öğrencilerin yoksul çocuklar olmasını, varlıklı kesimlerin Müslüman da olsalar, kızlarını gayrimüslim okullarında okutması ile açıklamaktadır. Ancak bu mektepler İstanbul’da yaygınlaşmaya başladıktan sonra hitap kitlesi genişlemiş, aileleri ile ilişkileri devam eden kız çocukları da bu okullara gönderilmeye başlanmıştır. Ev içi eğitim dönüştürülmeden bu okullara aktarılınca bir fark oluşturmadığı görülmüş ve matematik gibi yeni dersler müfredata eklenmiştir. Ev içi eğitimdeki ekberiyet ilişkisi de bu okullarda değişmişti. Yine de bu okulların öksüz kızlar için bir yuva olması bu mekânların evcil niteliğini koruyordu. Erkekler daha çok devlet fabrikalarında çalıştırılırken Mithat Paşa’nın 1865’te bir araya getirdiği bu öksüz kızlar KSM ismindeki bu fabrika-okullarda çalışıyor ve eğitim görüyordu. Bu okullar “kızları sanayiye hazırlamak için” açılmış olsalar da, kızlara farklı alanlarda genel bir eğitim sağlamak gibi bir misyonları da vardı. İş ve eğitimin bir arada sağlanması KSM’ni diğer okullardan (rüştiye ve Alman, Amerikan, İngiliz, Fransız ve diğer yerel gayrimüslim okullar) ayırıyordu. KSM ilk kadın ve Müslüman hocalara Darülmuallimât ilk mezunlarını verdiğinde kavuşmuştur. Öncesinde kızlar “emin ve ehliyetli” erkek hocalara teslim edilmişti. Burada bahsedilen emniyet yaşlılığı.

Edebiyat eleştirmenleri kadar tarihçiler de, 19.yüzyıldan itibaren Avrupa ve Amerika’da bir “kız kültürü”nün oluşumunu dönemin kitapları ve dergilerinden takip etmişlerdir. Sonuçta, işçi ve eğitim gören, yeni çıkan dergileri izleyen genç bir kadın profili oluşturmuşlardı. Eğitim vasıtasıyla, evlenme ve çocuk sahibi olma yaşları ertelenen bu genç kadınlar, yeni bir zümre oluşturuyorlardı.

Dördüncü bölüm, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın ve Çocuk Dergileri”nde kızların eğitiminin sosyal sonuçları gazete ve dergiler aracılığıyla takip edilmiştir. Dünyanın diğer yerlerinde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu’nda da, basın çeşitli seslerin duyulmaya başlanmasına aracı olmuştur. Kimi zaman bu sesler dönüştürülse de. Devlet gibi gazete ve dergiler de kadın ve çocuklara doğrudan hitap etmeye başlamıştı. 1880 sonrası üç tip kadın dergisi vardı. Kadını ailenin eş anlamı olarak görenler, kadınların güzelliğine odaklananlar ve feminist dergiler. Bunlardan feminist dergiler, uluslararası bağlantılarıyla yeni fikirlerin oluşumuna zemin hazırlıyorlardı. Bu dergilerden *Kadın Dünyası’nın* ayırt edici bir özelliği vardı. Bu dergide feminizm ile birlikte milliyetçilik de sunuluyordu. Çocuk dergileriye önce bu kadın dergilerinin uzantıları olarak ortaya çıkmışlardı. İlk sayılarda oğlan çocuğuna yapılan vurgu ilerleyen sayılarda kız çocuğu üzerinde yoğunlaşmıştı. Bu adım ilk olarak *Çocuk Duygusu* adlı dergi ile atılmıştı. Selim Sırrı’nın kızlarına yazdığı mektuplarla bu tanışma gerçekleşmiş oldu.

Beşinci bölüm, “Kız Enstitüleri”nde, Kız Sanayi Mekteplerini izleyen Kız Enstitülerinin toplumsal kültüre ve siyasete olan etkileri incelenmiştir. Kız Enstitülerinde, KSM’nin sanayi vurgusundan uzaklaşmış, ideolojik üretime ağırlık verilmişti. Yani Cumhuriyet Kızlarının eğitiminde önemli olan onlara iş bulmak değil cumhuriyetin yeni ideolojilerini benimsetmek, mümkün olduğu kadar yaymak ve yeni kuşakları bu doğrultuda yetiştirmektir. Aslında baktığımızda amaç, sonraki nesillerin iki farklı tarih bilincine değil, tek ve merkezi bir bilince sahip olmasını sağlamaktır. Kadınlar devletin bir nevi evdeki temsilcileri olarak görülmekteydi. Bu enstitüler kendilerini iyi anneler ve eşler yetiştirmeye adanmışlardı. Mezunların görevi ailelerini ve komşularını eğitmektir. Özellikle ilk mezun öğrenciler (Osmanlı İmparatorluğunda doğup yeni cumhuriyete yeni kuşaklar yetiştirecek olanlar) bu iyi anne ve eş olma sözünü tuttular. Bu okullar daha sonra Olgunlaşma Enstitüsü olarak anılmaya başlamıştır. Bu okullardan mezun olan kızlar çocuk sahibi olmak ya da evlenmek gibi seçimler yapmak yerine iş hayatına atıldılar. Kız Enstitülerine baktığımızda homojen bir dağılım olmadığını görüyoruz. Zamanla bu okullarda hem gündüz ve akşam okulları bağlamında farklı sınıflardan, hem de doğu ve batı bağlamında farklı etnik kökenlerden dolayı kırılmalar oluşmuştur. Bu dönemde çıkan dergilere baktığımızda ideal ev olarak tanımlanan Batılı orta sınıf evleri farklı sınıflardan gelen ve farklı dilleri konuşan Kız Enstitüsü öğrencilerine tek seçenek olarak sunuyorlardı. Aslında bununla yapılmak istenen halen varlığını sürdüren “geçmişin” silinmesi ve gelecek kuşaklar için ortadan kalkmasıydı. Bu dönemde Kız Enstitüleri’nin ilk mezunları olan kızlar ulusal kimliği mükemmel biçimde temsil eden iyi anneler ve eşler olmak üzere yetiştiriliyorlar ve birinci kuşak Cumhuriyet kızı olmanın onlara getirdiği sorumluluklar ve eski kimlikleri arasında bir ikileme düşmüş oluyorlardı. Kız enstitülerinin bu kızların yerlerini ev olarak belirlediğini söyleyen yazar için bu durum 'yeni bir tarihin yazılması için ideolojinin evlerde üretilmesi' olarak tanımlanabilir. Akşit'e göre devlet aile ve toplum yaşamını denetleme işini kadınlar üzerinden gerçekleştirmeye çalışırken, kadınlar da ulusal tarihi kendi tarihleriyle birleştirmeyi başarıyorlar; ama sessiz aktörler olarak kalmak pahasına. Kitabın isminin Kızların Sessizliği olmasının anlamlılığı da tam bu noktada ortaya çıkıyor: Akşit'e göre modernleşme yolunda atılan adımlar bireylerin kendi içlerinde

adaptasyon sürecinde yaşadıkları çelişkileri yok edemiyor. Devletin tepeden inme projelerle modernleşme çabası halkta gerilime ve bu gerilim de kızların iç çelişkilerden doğan sessizliğine neden oluyor. Bu durum Akşit'in satırlarına şöyle yansımış: "İlk kuşak Cumhuriyet kızlarını yani Osmanlı İmparatorluğu'na doğmuş ama yeni ulus-devleti elleriyle kuracak olan genç kadınları çoklu tarihlerinden koparmak kolay değildi. Bu kızlar bir yandan Kız Enstitüleri'nin kendilerine sunduğu hayali içselleştirir ve gelecek kuşaklara öğretirken öte yandan imparatorluk ve genç cumhuriyet arasındaki bağlantıyı unutan gelecek kuşakların bilmediği şeyleri hatırlıyorlardı". 'Geçmişle barışmak isteyen bir toplumun vazgeçilmez limanları' olarak tanımladığı bu kızların sessizliği Osmanlı ve Türkiye'deki eğitim projelerinin başarısızlığını da temsil ediyor Akşit'e göre.

Kitapta son olarak bu Cumhuriyet kızlarının anıları okurla paylaşmaktadır. Bu kadınlarla yapılan ve bir kısmı filme alınan görüşmelerin analizi altıncı bölüm "Çift Taraflı Cumhuriyet Kızlarının Hafızaları"nın konusunu oluşturmaktadır. 1998-2004 arası dönemde yapılan sözlü ve görsel anlatılar ile bu kadınların geçmişte dergilerde yazdıkları karşılaştırılmıştır. Bu durum hafızanın oynadığı oyunların önüne geçmektedir. Özellikle bu görüşmelerin filme çekilmesi sadece sözleriyle değil mimik ve hareketleriyle de bu hafıza oyunlarını yakalama açısından ve böylece iki arada bir derede yaşamış bu kadınların içinde bulunduğu karmaşıklığı anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu tekniğin kullanılması yaşadıkları çelişkileri tahlil etmek için önem taşımaktadır. Sadece sözlerde değil, bu hatıraların çalışmak, evi temizlemek, yürümek, yemek pişirmek, dua etmek gibi günlük işlerde de korunduğunu görebilmekteyiz. Hanımlarla yapılan bu görüşmelerin eğitim politikaları incelemesine insani bir boyut getirdiği yorumunu yapabiliriz. Kitabın en çarpıcı bölümleri olarak bu son iki bölümü (Kız Enstitüleri'nin ve mezunlarının tarihinin anlatıldığı) gösterebiliriz. Bütün kitap boyunca sezilen öfke bu bölümlerde daha da belirginleşiyor. Yazarın söylenen değil de hep söylenmeyenin peşine düştüğünü görüyoruz. Bu da sessizliğin içinden bir şeyler çıkarmanın zorluğunu ortaya çıkarıyor. Yazar kendince anlatılmayanın altında neler yattığını biliyor ancak bunları tek tek anlatmıyor, bunların cinsiyet, sınıf ve etnik kökenle alakalı sorunlar olduğunu söylemekle yetiniyor.

Kitabının başlığında kullanılan *Kızların Sessizliği* ifadesi, hem kadınların sessizlikleri, hem de onlara dair var olan sessizlik şeklinde açıklayan Akşit, bu kurumların Osmanlı son dönemi ile Cumhuriyet'in ilk döneminin çok merkezî kurumları olmasına rağmen sessizlikle örülmüş bir tarafları bulunduğunun altını çizmekte ve bunu da modernliğin çelişkileriyle izah etmektedir. Temel tezi, merkezîlik ve bu merkezîliğin çok uzun dönem kurgulanmış olmasıdır.

Sonuç olarak, kitapta kadınların devletle girdiği ilişkideki değişiklik üzerine devletin eğitim politikalarını tartışan Akşit'e göre kız enstitüleri ve öğrencileri tüm çelişkilerine rağmen modern hayatın oluşumunda hayatın merkezinde yer almaktadır. Toplumun onlara dair algısı ve bu kurumları kuranların düşüncesi, kendilerini uzun bir dönemin parçaları olarak gören, görevlerini yaptıklarını düşünen ve şehir üzerinden konuşmayı merkeze alan enstitülülerin gösterdikleri sessizlikte yatmaktadır.